

EXKURS O ÚLOZE LUDVÍKA SVOBODY V SRPNOVÝCH UDÁLOSTECH 1968

Vzhledem k převažující nekritičnosti nebo přílišné shovívavosti většiny dosavadních prací a vzpomínek na téma generál Svoboda a srpen r. 1968, budiž mi dovolen malý exkurs k osobě tehdejšího prezidenta. Jeho aureola politické „tvrze“ proti snahám o ustanovení kolaborační vlády a zachránce života zatčených a unesených reformních vůdců po 21. srpnu je zcela neadekvátní jeho skutečné roli v osudových dnech r. 1968.

K odmítnutí kolaborační vlády v kontextu skoro stoprocentního celonárodního antikolaboračního odporu a po odsouzení intervence všemi státními, stranickými a společenskými orgány a organizacemi nebylo třeba zvláštní odvahy či politické prozíravosti. Naopak bylo by jistě větším osobním „hrdinstvím“ postavit se v den konání Vysočanského sjezdu do čela zcela demoralizované, naprosto izolované a v očích národa i tehdejších prostých členů KSČ zcela diskreditované hrstky politiků Biřakovy družiny, než ji odmítnout. Bylo to nejen jeho povinností, ale i etickým minimem pro zachování vlastní autority před národem.

Jelikož se generál Svoboda dostal jako hlava státu do role adresáta sovětských požadavků, byl více méně nucen rozložit politickou odpovědnost na vícero ramen. Avšak ramena, která byla schopná něco unést, se nacházela v sovětském zajetí. Vedle prostých, lidsky čestných motivů nelze tento opominout. Jeho samolibý výrok na zasedání pléna ÚV KSČ 31.8.1968 „Já jsem děda, když byla nejhorší situace, tak mně to myslelo“ (viz následující text) lze interpretovat v uvedeném smyslu. Faktem zůstává, že Svoboda kremelské vedení v první fázi politických jednání zklamal. Sovětští vůdci měli totiž řadu důvodů spoléhat se na jeho loajalitu. Dosud byla řeč jen o známém Svobodově

odmítnutí ustanovení kolaborační vlády 22. srpna.¹ Věnujme se však méně známým či dosud přehlédnutým faktům. Aby nedošlo ke zbytečným nedorozuměním, budiž konstatováno, že prezident Svoboda před srpnem v zásadě souhlasil s reformním kursem Dubčeka a že neměl naivní představu ani o sovětském režimu, ani o humanismu jeho vůdců. Obojí poznal na vlastní kůži. Přesto se se Sovětským svazem i s jeho politickým a vojenským establishmentem cítil osudově spjat, což se odrazilo v jeho životní a politické filozofii.

Během jednání v Čierné nad Tisou, kde se umírněně postavil za reformní proces, formuloval své zahraničně politické krédo v tom smyslu, že Sovětský svaz může žít bez Československa, ale Československo bez Sovětského svazu ne. Takové doznání znělo v uších kremelských vládců jistě lahodně, byť byli názoru, že Sovětský svaz bez Československa žít nemůže.

Jak se zachoval generál Svoboda v noci z 20. na 21. srpna? Jak víme ze svědectví předsedy prezidentské kanceláře L. Nováka a Svobodovy dcery Z. Klusákové, byl generál Svoboda informován osobně sovětským velvyslancem Červoněnkem.² I když nelze vzít Biřakovo tvrzení, že Svoboda přišel na zasedání předsednictva strany kolem půlnoci s úsměvem a tvrzením „Tak už sú tu“,³ za bernou minci, nutno konstatovat, že se generál Svoboda na zasedání PÚV KSČ v této osudové chvíli choval politicky indiferentně. Závažnější než jeho politická zdrženlivost v nejvyšším stranickém orgánu, jehož členem ostatně nebyl, je otázka, do jaké míry splnil svou ústavní funkci vrchního velitele československé armády. Jediným zveřejněným autorizovaným vyjádřením o tom, jak se má zachovat československá armáda, je jeho rozkaz ze dne 22. srpna 1968, v němž je mj. řečeno: „Vojska ČSLA v souladu s vydanými rozkazy a nařízenými splnila stanovené úkoly. Velitelský sbor pochopil vážnost situace a svým klidem, rozvahou a pevností velení zabezpečil, aby nedošlo k incidentům, které by vedly ke krveprolití. Velení

1 Viz např. svědectví Z. Mlynáře: *Mráz přichází z Kremli*, s. 252.

2 *Lidové noviny*, 21.3.1990; *Rozhlas*, 1990, č. 13, s. 12; *Práce*, 28.4.1990.

3 Biřak, V.: Milníky mého života. *Lidové noviny*, květen 1988, č. 5, příloha, s. 1

ČSLA je soustavně se mnou ve styku a všechna zásadní opatření jsou vydávána s mým souhlasem...“⁴ Utajení prvních rozkazů před veřejností mělo svůj smysl. Byly podepsány tehdejším ministrem obrany Dzúrem a z jejich obsahu vyplývá, že velitelé ČSLA „sovětským vojskům, která prošla na naše území, poskytou maximální všestrannou pomoc“.⁵ O tom, že naše armáda poskytovala Rudé armádě pohonné hmoty, již informoval generál Rusov v průběhu intervence.⁶ Také Brežněv si pochválil, že „československá armáda neopouští místa svého pobytu a dokonce pomáhá některým našim jednotkám v hospodářských záležitostech“.⁷ Z prohlášení ministra národní obrany na plénu ÚV KSČ v září 1969 je známo, jak tento kolaborační rozkaz vznikl: „Pro nás byl vstup spojeneckých vojsk na naše území také překvapením. Byl jsem požádán 20.8. asi ve 22 hodin soudruhem Černíkem z předsednictva ústředního výboru, jestli nevím, co se děje na našich hranicích. Věděl jsem, co se děje na západních hranicích, za které odpovídám. Nevěděl jsem, co na ostatních. Hledal jsem možnosti, jak se to dozvědět u orgánů ministerstva vnitra. Nakonec jsem se obrátil na sovětské představitele, kteří mi vysvětlili, jaká je situace. Tam jsem přijal rozhodnutí, že udělám všechno pro to, aby nedošlo u nás k prolévání krve. Proto můj rozkaz, který potvrdila jednomyslně po velmi krátkém jednání 20.8. před půlnocí celá vojenská rada, říkal, že musíme udělat všechno pro to, aby nebylo použito zbraní a aby naše armáda pomáhala spojeneckým armádám. Kromě toho jsem nařídil zatarasit státní hranice na západě, aby nebyly přístupné ze strany NSR a Rakouska... I pod vlivem emocí, pod vlivem vášní nacionalismu nedošlo z československých zbraní – a nemám takové zprávy – ani k jednomu výstřelu. Myslím, že

4 *Sedm pražských dnů*, s. 128.

5 Přesné znění prvních dvou rozkazů M. Dzúra cituje v dosud nezveřejněné studii vládní komise pro výzkum událostí let 1967–1970 A. Benčík: *Od kritiky obrodného procesu Pražského jara 1968 k jeho násilnému potlačení*, s. 31.

6 Viz uvedený protokol rozhovoru v předsednictvu NS, *Listy*, 1978, č.5, s. 54.

7 Protokol setkání stranických a vládních delegací Bulharska, NDR, Polska, Maďarska a SSSR v Moskvě 24.–26.8.1968, *Lidové noviny*, 8.2.1991.

československá armáda svou povinnost splnila, že jednala v zájmu lidu a stála na pozicích přátelství s našimi spojenci a zvláště se Sovětskou armádou.⁸ Podle tehdy platné ústavy to byl prezident Svoboda, který v souladu s parlamentem, vedením strany a státu rozhodoval o nasazení či nenasazení armády. Z řady osobních svědectví víme, že hlasování o stanovisku předsednictva ÚV KSČ k intervenci nebylo před půlnocí provedeno, protože se Dubček, Smrkovský a Černík přeli v předsednictvu strany s kolaboranty o textu prohlášení PUV KSČ k intervenci. I když je více než pravděpodobné, že tehdejší ministr obrany Dzúr, který byl podle několika svědectví⁹ o intervenci předem informován, jednal pod tlakem nesmlouvavého postupu sovětských vojenských agentů a přítomných generálů bezprostředně po vstupu okupačních vojsk bez předešlé konzultace se Svobodou, vyjádřil se prezident Svoboda již v průběhu noci z 20. na 21. srpna o úloze ČSLA takovou formou, že plně zaštitil kolaborační rozkazy Dzúra. To iritovalo politicky loajální části armády. Generál Frýbert prohlásil na zasedání ÚV KSČ v srpnu 1968: „Plnili jsme a budeme i nadále plnit rozkazy prezidenta republiky i ministra národní obrany soudruha Dzúra. Půjdeme i nadále s lidem, jako jsme šli v uplynulých těžkých hodinách a dnech. Prezident republiky před nás postavil požadavek – nedopustíte, aby z pušky vojáka vyšel jediný výstřel proti vojákům armád Varšavské smlouvy na našem území. A my k tomu dodáváme – nedopustíme, aby z pušky našeho vojáka vyšel také jeden jediný výstřel proti našemu lidu.“¹⁰ Tato okřídlená formule „nedopustíte ...“ se stala navenek jakousi kongeniální politickou doktrínou Dzúrový výzvy ČSLA k aktivní kolaboraci s okupačními vojsky. I v případě, že Svoboda neznal již v noci z 20. na 21. srpna přesné znění Dzúrových rozkazů, legitimoval je dodatečně politicky před armádou a veřejností plně v citovaném rozkazu z 22. srpna. Nelze se proto divit, že ministr národní obrany Dzúr, který

8 *Protokol ÚV KSČ*, 25.–26.9.1969, s. 145.

9 Viz např. svědectví spolupracovníka KGB S. Děmidova, *Der Spiegel*, 20.7.1970, s. 86–93.

10 *Protokol ÚV KSČ*, 31.8.1968, opis, s.36 a n.

podle svědectví L. Nováka druhý den intervence navštívil v doprovodu sovětského velitele okupačních vojsk gen. Pavlovského prezidenta Svobodu, mu sdělil, že uvedl *jeho* rozkaz do praxe. O této návštěvě si generál Pavlovský po více než dvaceti letech zavzpomínal: „Řekl jsem: ‚Soudruhu prezidente, vy víte, že do Československa vstoupila vojska členských států Varšavské smlouvy. Přišel jsem podat vám hlášení. A protože vy i já jsme armádní generálové, oba jsme vojáci, jistě chápete, že nás k tomu donutila situace.‘ Odpověděl: ‚Chápu...‘“¹¹

Československá armáda nebyla v srpnu jen pasívním tělesem, ale i politickým organismem, jehož významné složky se staly součástí aktivního civilního odboje proti okupaci, zvláště na úseku komunikace, který byl jeho páteří. Právě tyto složky byly Džúrovými rozkazy, které Svoboda podepřel svou politickou autoritou, postaveny do ilegality. V těchto osudových chvílích se vytvářela platforma pro budoucí perzekuce a politické čistky v armádě. I v případě, že základní rozhodnutí v armádě padla více méně za Svobodovými zády, převzal za ně od samého počátku plnou politickou zodpovědnost, včetně výzvy k aktivní kolaboraci. Nelze vyloučit, že v tak klíčové situaci, jejíž vývoj nebylo možné ani předvídat, ani předem usměrňovat, mohla mít tato výzva krvavé důsledky. Svoboda byl také jediným vedoucím politikem, kterého osobně již v noc intervence informoval L. Brežněv telefonicky o probíhajícím obsazování Československa. Z úst prezidenta republiky nepadlo veřejně nikdy ani jedno slovo protestu a odsouzení vojenské agrese. Jeho první veřejný projev neobsahuje ani slůvko protestu, druhý projev sice obsahuje obecně známou a v té době již nepopíratelnou zprávu o tom, že k intervenci došlo bez vědomí orgánů ČSSR a že on stojí za polednovým kursem, ale na rozdíl od stanoviska předsednictva strany, Národního shromáždění, vlády a jiných společenských organizací opět ani slovo odsouzení a kvalifikování celé akce jako aktu agrese.¹² Naopak ze stanoviska předsednictva NS z 22.8. se

¹¹ *Týdeník aktualit*, 1989, č. 49, s. 6.

¹² *Srov. Sedm pražských dnů*, s. 32 a n., 63 a n.

dozvíme, „že prezident republiky nedoporučuje poslat rezoluci OSN“.¹³

Také k prvním pokusům o konstituování kolaborační vlády, s nimiž ho 21.8. seznámili Kolder, Biřak a Lenárt, kteří na Hrad přijeli sovětským pancéřovým vozem, se Svoboda nestavěl rezolutně odmítavě. Diskutoval s nimi o možné sestavě nové vlády a vyjádřil se jen v tom smyslu, že by bylo dobré mít v ní Černíka a toho „sedláka“ Borůvku. Tento způsob argumentace by mohl svádět k domněnce, že třiasedmdesátiletý generál byl již senilní, a k srovnávání s konáním Hindenburga v r. 1933. Ale podle svědectví vedoucího prezidentské kanceláře Nováka zatajil Svoboda zbytku legální vlády, s níž se vzápětí po této schůzce sešel, že jednal o jiné vládě a sdělil jejím zástupcům (Kadlec, Rázl, Machačová-Dostálová aj.), že Černík chce rezignovat z funkce předsedy vlády. Ve zprávě o setkání zástupců vlády s prezidentem oslabil Svoboda formulace, které vyjadřovaly jeho výsostnou podporu legálně jmenované vládě. Svobodovo tvrzení o Černíkově úmyslu podat demisi bylo odmítnuto ministrem Kadlecem, který Svobodu vyzval, aby nejprve zjistil, zda zpráva o Černíkových záměrech odpovídá skutečnosti. Dále ho žádal, aby případnou demisi přijal až po osobním rozhovoru s Černíkem.¹⁴ Jen na přímý nátlak zbytku legální vlády Svoboda slíbil, že bez jejího vědomí nic zásadního nepodnikne.

Zde se ukazuje, že si generál Svoboda nejprve otevíral vrátka různými směry a naznačoval, že je principiálně ochoten spolupracovat s novým, značně změněným vedením komunistické strany a státu. To potvrdil i Z. Mlynář svým svědectvím o výroku generála Svobody před jeho odletem do Moskvy, že Dubček podá demisi a umožní tak odchod vojsk.¹⁵ Že byl generál Svoboda ochoten Dubčeka v zájmu vyřešení „tragického nedorozumění“ – jak od samého počátku okupace země sémanticky ulamoval hrot sovětské agrese –, nechat padnout, zakusil Dubček v Kremle. Když se při prvním setkání po zatčení a únosu do SSSR

13 *Tamtéž*, s. 126.

14 Srov. také Kadlec, V.: *Nekamenujte ekonomy*. Samizdat, s. 120.

15 Mlynář, Z.: *Mráz*, s. 276.

rozběhl, aby objal jím tak váženého prezidenta, reagoval Svoboda chladnou distancí, kterou Dubček podle vlastních slov tehdy nechápal.¹⁶

Faktem zůstává, že si Svoboda druhého dne okupace uvědomil, do jaké role ho sovětská režie chtěla dotlačit a odmítl uznat nerozhodnou a zastrašenou hrstku kolaborantů příšlých ze sovětského velvyslanectví jako novou legální vládu. Správně podotkl, že by ho v opačném případě musel národ vyhnat z Hradu jako psa.¹⁷ Svoboda prostě nechtěl hrát roli největší autority kolaborační vlády a hlavně pochopil, budiž mu to ke cti, že by takový krok mohl vést přesně k tomu, čeho se obával – ke krveprolití. Zajímavé však je, jak svůj postoj vůči sovětskému velvyslanci Červoněnkovi zdůvodnil. Podle svědectví L. Nováka řekl: „Lidé by nás poplivali a vás také jako spoluvinička.“ (sic!)¹⁸ Jeho zřejmá snaha o exkulpaci sovětské agrese do polohy „tragického nedorozumění“, jeho fantazie o květinách, jimiž českoslovenští občané budou zasypávat odcházející rudoarmějce – vize, kterou si i Brežněv jen „dost těžko“ uměl představit,¹⁹ nebo jeho domněnka, že soudruh Brežněv není správně o situaci u nás informován (sic!)²⁰ či tvrzení, že situace se vyřeší v zájmu obou stran atd., jsou nejen cennými doklady psychiky generála Svobody, ale i jasnými signály sovětskému vedení o jeho vůli ke kooperaci a dorozumění. V této situaci zvolil zdánlivě „nepolitický“, paternalistický postoj, který vzniklé problémy a dilematická rozhodnutí redukoval na zabránění krveprolití, propuštění zatčených politiků a bezpodmínečnou nutnost dohody s kremelským vedením. V situaci, v níž má jen jedna strana prst na spoušti, vede tato „nepolitická politika“ svou logikou bezpodmínečné nutnosti dohody s agresorem přímočaře k akceptování sovětských podmínek a k politické kapitulaci. Ponechme přitom stranou primitivnost politického uvažování, ztotožňující ve všech

16 *Občanský deník* 17.8.1990, s. 3.

17 Mlynář, Z.: *Mráz*, s. 252.

18 *Lidové noviny*, 21.3.1990, s. 8.

19 Viz cit. protokol schůzky z 24.–26.8.1968 v Moskvě. *Tamtéž*.

20 Novák, L.: *Rozhlas*, 1990, č. 14, s. 12.

prezidentových veřejných úvahách jakoukoliv možnost politického a civilního odboje proti vnější agresi – jehož možnosti v srpnu 1968 zdaleka nebyly vyčerpány – s „hazardérstvím“, vedoucím ke krveprolití.

Tento Svobodův nepolitický habitus, tj. jeho „schopnost stát nad věcmi, aniž by stál ve věci samotné“ (Hegel), byl počátkem mýtu osobní slávy prezidenta a jeho domnělého heroismu v srpnových dnech. Jeho iniciativa odletět do Moskvy, pohovořit se soudruhem Brežněvem a vrátit se téhož dne se zatčenými členy československého vedení, odpovídala tomuto paternalistickému duchu a vyjevila současně sebezpřecenění vlastních možností v celém konfliktu.

Souhlas Moskvy se Svobodovou návštěvou byl pochopitelný. Krach politické režie intervence a snah o její mezinárodní legitimitu i praktická neschopnost agresora v okupované zemi politicky jednat stavěly kremelské vůdce před alternativu buď dlouhotrvajícího přímého okupačního režimu bez jakékoliv legitimacy s implikacemi masových perzekucí, internačních táborů a silného civilního občanského odboje – alternativu, které se kremelské vedení politicky obávalo – nebo před alternativu politických ústupků a skutečných kompromisů. Čas každopádně nepracoval v těchto dnech pro Moskvu. Svobodova iniciativa sňala ze sovětského vedení tíhu politicky reagovat na selhání původní režie okupace a byrokratického puče v Československu. Nebylo náhodou, že kremelští vůdci opakovaně chválili Svobodovu cestu do Moskvy. Dokonce mu chtěli v říjnu 1968 za jeho loajální chování v průběhu intervence propůjčit titul maršála Sovětského svazu.²¹ Zatímco všechny legální orgány a organizace v ČSSR požadovaly okamžité propuštění unesených politiků a obracely se na mezinárodní veřejnost, organizace a vlády o podporu a internacionalizaci požadavku odchodu okupačních jednotek, odletěl prezident republiky bez jakéhokoliv konkrétního politického mandátu na cestu do Canossy s tvrzením, že jede vyzvednout své soudruhy. Před odletem ignoroval jak žádosti předsednictva ÚV KSČ, zvoleného na Vysočanském

21 Šimon, B.: *Tvorba*, 1990, č. 9, s. 13.

sjezdu a předsednictva Národního shromáždění o předchozí konfrontaci, tak varování některých poradců.²² Nejen již zmíněné Svobodovy náznaky před odletem o nutnosti budoucích politických změn, ale i skutečnost, že z vlastní vůle žádal kremelské vedení, aby jeho návštěva měla oficiální ráz, signalizovaly, že půjde při jednáních o víc než o rychlý návrat unesených politiků. Oficiální cesta hlavy státu okupované země do metropole okupační moci v době agrese nemohla nepřipomenout Háčovu cestu do Berlína v r. 1939. Sám generál Svoboda tuto můru před odletem několikrát zaháněl; vzhledem k jeho robustnímu svědomí s úspěchem. *I tak drobný detail, že prezident okupovaného státu svolí k oficiální návštěvě, aniž by mohl odletět (a kdykoliv se vrátit?) vlastním letadlem a nebyl jen luxusněji než jeho zatčení druzi odtransportován, a skutečnost, že akceptoval ponížující maškarádu vzájemného objímání se na letišti a veřejného vystavování před očima Moskvanů a celé světové veřejnosti, dokumentovaly nejen pokleslost etikety vazalského komunistického režimu, ale obnažily dramatickým způsobem Svobodův ústavní a mezinárodně právní nihilismus. Ukázaly, jak vzdálený je tento druh paternalismu, legitimujícího se pochybným „mužným činem“ generála, od skutečného státnického uvažování, opírajícího se o ústavní patriotismus a demokratickou legitimitu politického mandátu.*

Gesto pokoření samo o sobě není odsouzeníhodné, pokud poslouží dobré věci. Tak se jevílo – alespoň navenek – v případě prezidenta Svobody. Očividné sebepokoření a neúspěch jeho deklarovaných snah o propuštění zajatých politiků bez předchozí politické kapitulace bylo přehlušeno neviditelným a dodnes neprokazatelným, leč o to hlasitějším gestem domnělé vzpoury generála v Kremlu. Pověst o údajné, možná i autentické hrozbě generála Svobody sebevraždou v Kremlu, nebudou-li propuštěni Dubček a jeho zatčení soudruzi, se stala v povědomí veřejnosti centrální estetickou informací jeho moskevské cesty. Představa, že starý prezident chtěl „položít život za svobodu národa“, okřídliila fantazii diváků, aktérů i samotného generála, který později

22 Novák, L.: *Tamtéž*; Pěchota: *Západ*, 1983, č. 4, s. 5.

sám kolportoval různé varianty svého srpnového „hrdinství“. Jak známo z empirických průzkumů, je prostá šed faktu proti síle estetické informace bezmocná. Přesto se vyplatí se u faktů pozastavit. Existuje několik vzájemně si odporujících verzí o Svobodově hrozbě, že se zastřelí. Chronologicky vzato první varianta traduje, že generál Svoboda hrozil sebevraždou jednomu sovětskému plukovníkovi, pokud ho nepřijme Brežněv k rozhovoru. Sám prý tuto verzi vykládal lékaři J. Smrčkovi, který ho v srpnu 1968 doprovázel do Moskvy.²³ Druhá varianta hovoří o tom, že Svoboda při svém odmítnutí kolaborační vlády Červoněnkovi mj. řekl, že by opačná politika vedla ke krveprolití, kterého už ve svém životě zažil dost, a že by si raději „vzal pistoli“.²⁴ Třetí verze této hrozby se měla odehrát v Kremle, krátce po polibcích na letišti, když prezident Svoboda požadoval propuštění zatčených politiků. Podle svědectví bývalého poradce prezidenta Svobody M. Parise podtrhl Svoboda svůj požadavek tím, že si položil pravici na náprsní kapsu a prohlásil, že se jinak zachová jako „čestný voják“.²⁵ Jak víme z několika osobních líčení, došlo na začátku návštěvy skutečně k určitému napětí poté, co Svoboda přednesl Brežněvovi pouze svůj úmysl dosáhnout propuštění zatčených. Muselo to Brežněva rozmrzet, neboť od Svobody očekával více. Přesto sotva najdeme stopy velkého dramatu. Čtvrtou verzi traduje Vasil Biřak. Byť jeho proslulá „láska k pravdě“ nutí k opatrnosti a skepsi, nelze zcela ignorovat ani jeho vzpomínku. Z ní vyplývá, že prezident Svoboda pohrozil kulkou všem paličatým a odmlouvajícím členům skupiny politiků-zajatců v Kremle, kteří svou váhavostí podepsat moskevský protokol ohrožovali šanci dohody s Kremlem. Generál jim vyčetl hazard s osudem národa a vyzval je k ukončení neplodné debaty a k podpisu. V obecném smyslu opět pronesl slova o válce, krvi a o tom, že nemá strach o život a klidně si může vpálit „kulku do hlavy“.²⁶ A konečně poslední verzi ve

23 *Rozhlas*, 1990, č. 7, s. 12.

24 Klusáková, Z.: *Tamtéž*, s. 5; obdobně Novák, L.: *Tamtéž*.

25 *Fakta a úvahy*. Strojopis, s. 38.

26 Milníky. *Signál*, 16.–22.1.1990, s. 13.

věci heroické smrti rozprostřel generál Svoboda krátce po návratu z Moskvy na zasedání pléna ÚV KSČ 31. srpna 1968, kdy hovořil o jakémisi mysteriózním telefonátu neznámé ženy, která se mu svěřila s hysterickou touhou a pocitem, že by bylo krásné, kdyby v Moskvě zahynul. On jí poděkoval za její vysokou mravní sílu a zdůraznil, že přes všechny city musí nastoupit cestu rozum²⁷. Pro úplnost lze ještě dodat, že Brežněv, který některé politické představy generála Svobody po jeho příletu do Moskvy považoval za „naivní“, se ve své zprávě o dosavadním průběhu jednání z 24.8.1968²⁸ ani slůvkem nezmiňuje o nějakém dramatu či konfliktu se Svobodou v tomto směru.

Netřeba pochybovat o tom, že akt zastřelení se z důvodu záchrany vlastní – jakkoliv subjektivně definované – cti patřil do citového kosmu vojáka z povolání, vychovaného v duchu tradičních mužných ideálů. Jak ukázal osud V. Šalgoviče, je tato sekundární ctnost nezávislá na ctnostech skutečných. Je možné i pravděpodobné, že se generál Svoboda v průběhu dramatických událostí tímto afektem zabýval, že ho tato představa silně vzrušovala, aniž by sehrála nějakou konkrétní roli. Prekérní je na celé věci okolnost, že nepolitický habitus generála implikoval za daných okolností všechny uvedené varianty, včetně Biřakovy alternativy, a že v jádru nepolitické – ať již vybájené nebo reálné – Svobodovo gesto neúměrně zvýšilo jeho politickou autoritu.

Vraťme se k jednáním v Kremlu. Prezident Svoboda je uvedl do chodu a doma legitimoval jako jednání o propuštění zatčených politiků. Díky jeho aktivitě se z nich v Kremlu stala jednání o budoucím osudu země. Svou autoritou zaštitil nerovná jednání mezi zajatci, jejich žaláři a domácími kolaboranty bez jakéhokoliv politického mandátu, a tím i princip politického vydírání. Protokolární legalita jeho návštěvy a přítomnosti v Kremlu zamlžila před domácí i mezinárodní veřejností pseudopolitický statut zajatých politiků v Kremlu a možnost jejich opětné metamorfózy do stavu vězňů. Možnost denní komunikace s Československem využil prezident hlavně k tomu, aby

²⁷ *Protokol ÚV KSČ 31.8.1968, opis, s. 68.*

²⁸ *Tamtéž.*

uklidnil domácí veřejnost a zamezil pokračování československého protestu v Radě bezpečnosti. V této záležitosti jednal Svoboda pod tlakem sovětského vedení také na vlastní pěst. Snažil se telegraficky dostihnout J. Hájka s úmyslem zabránit jeho protestu. Vyšel tak sovětskému vedení vstříc ještě před vlastním jednáním a konečnou formou moskevského protokolu, který požadavek stažení čs. protestu v Radě bezpečnosti kodifikoval v bodě 11. Oproti rozšířenému názoru, že se stejně jednalo víceméně o symbolický akt, protože západní svět nebyl s to Československu pomoci, budíž připomenuto, že v případě Maďarska bylo uznání Kádárovy vlády v OSN počátkem 60. let podmíněno amnestií všech politických vězňů. Ačkoliv byl Svobodovi doručen dopis předsednictva Národního shromáždění, vysočanského PÚV KSČ a zástupců vlády, v němž ho vyzývají k přerušení jednání a k návratu do Československa, kde se mohl opřít o jednoznačný legitimní politický mandát, prezident tuto výzvu ignoroval. Dokonce i sovětská strana byla ochotna v zájmu uklidnění obyvatelstva v Československu umožnit Svobodovi odlet do Prahy. Navrhli mu, aby se vrátil k závěrečnému aktu jednání a k podpisu společného dokumentu. Svoboda odmítl odlet z obavy o osud Dubčeka a ostatních zatčených reformních politiků.

Z řady svědectví o jednáních v Moskvě vyplývá, že prezident se jich přímo neúčastnil, a pokud tak učinil, tak vždy ve smyslu sovětských politických intencí. Ponechme stranou Biřakovo tvrzení o Svobodově paralelním jednání s Podgorným o novém vedení bez Dubčeka.²⁹ Faktem je, že Svoboda unesené členy vedení KSČ zcela nedostatečně informoval o tom, že se v Praze po jejich zatčení vedla jednání o sestavení dělnicko-rolnické vlády. Také o celonárodním odboji a Vysočanském sjezdu se uloupení reformisté dozvěděli až z úst Z. Mlynáře. Ze svědectví věrohodných svědků víme, že se Svoboda rozkřičel na F. Kriegla poté, kdy jako jediný odmítl v Kremlu převzít v postavení rukojmího odpovědnost za situaci, v níž mu byla odepřena možnost skutečné politické zodpovědnosti. Stejným způsobem tlačil celé dubčekovské vedení ke spěchu a k podpisu politického diktátu.³⁰ Dále

29 Milníky. *Tamtéž*, s. 13.

víme, že v jednom klíčovém okamžiku, když se Dubček před plánovaným podpisem politického diktátu vzepjal k politickému odporu, Svoboda zabránil svými zprostředkovatelskými snahami dalšímu kolu politického sporu. Přispěl tak značným dílem k podpisu „moskevského protokolu“.³¹ Jeho podíl na propuštění F. Kriegla se většinou také přeceňuje. Ve skupině československých politiků shromážděných v Kremlu nebyl nikdo – včetně kolaborantů – kdo by si přál, byť z různých důvodů, aby F. Kriegel zůstal jako jediný zajatec v Moskvě.

Prezidentova politická vystoupení po návratu z Moskvy jsou velice příznačná. Jeho s napětím očekávaný rozhlasový projev po návratu byl i přes znatelný patos prezidenta natolik bezobsažný a neadekvátní skutečnému politickému dosahu moskevského protokolu, že vyvolal vlnu nedůvěry a vedl i ke spontánním protestním demonstracím. Teprve projevy psychicky zdeptaného Dubčeka a sebezpytujícího Smrkovského utišily bouřící se emoce.

Na zasedání ÚV KSČ 31. srpna, které přijalo moskevský protokol, věnoval generál Svoboda hodnou část dvou svých vystoupení apologii svého politického jednání po okupaci země. Na nesmělé pokusy o obhajobu XIV. sjezdu Svoboda odvětil:

„Já vás všechny lituji, vás mladé lidi. Já jsem děda, a když byla nejhorší situace, tak mně to myslelo. (Potlesk.) A jestliže myslíte, že je důležité mluvit o tom, kdy bude XIV. sjezd, a hodinu, anebo nevím jak dlouho, o tom hovořit a dělat rozbory, tak jste na velikém omylu. Tady máme jinou, těžkou situaci, k té máte hovořit. A proto jste se dneska sešli, abyste se sjednotili a mohli nastoupit práci.“³²

V jeho projevu čteme i následující věty o moskevských jednáních:

„Nastoupili jsme smírnou cestu. Všechny otázky vyřešit smírnou cestou, přátelsky. A to byla jediná možná cesta za dnešní

30 Mlynář, Z.: *Mráz*, s. 276.

31 Mlynář, Z.: *Mráz*, s. 307 a n.; Smrkovský, J.: *Významné svědectví. Listy*, 1975, č. 2, s. 21.

32 *Protokol ÚV KSČ 31.8.1968*, opis, s. 67.

situace, které jsme, díky všem sovětským soudruhům, dosáhli. A nepovažujeme to za žádnou kolaboraci, ne, ale za přátelský dohovor k vyřešení této těžké a zlé situace. My všichni, kdo jsme tam byli a toto jsme dojednali, můžeme se klidně podívat do tváře našeho lidu...

Opakuji ještě jednou – do Moskvy nás nikdo nevolal, to jsme žádali my a žádali jsme jít touto cestou. A když jsme jednání dokončili, protokol podepsali, soudruh Brežněv se velmi krásně vyslovil o této dohodě a říkal – vidíme a jsme si vědomi toho, že je to jediná správná cesta, po které společně půjdeme... Nic jiného jsem mu nemohl odpovědět, že čím dříve budou odcházet Sovětská armáda a sovětské divize a armády od nás, tím více budou zaházeny květinami našeho lidu.³³

„Jazyk,“ napsal ve své esejí Naše nynější krize filozof Karel Kosík,³⁴ „říká vždy více, než říkají ti, kdo používají slov; ve slovech lidí je vyjádřeno nejen co vědí (a říkají), ale také co jsou...“

Přesto sklízel generál Svoboda na tomto zasedání ÚV KSČ politické ovace. Zástupci všech politických frakcí mu blahořečili. Kolaboranti za to, že je zachránil od převzetí přímé osobní politické zodpovědnosti za okupaci země, novotnovci, staro- i neostalinisté ho vítali jako chlebodárece, protože jim prodloužil pohodlnou obživu v měkkých křeslech ústředního výboru, a dubčekovci mu děkovali za záchranu života, politických funkcí a za domnělé zabránění „krveprolití“. Na tomto vskutku historicky významném plénu ÚV KSČ nezaznělo ani slůvko kritiky či pochyb o Svobodových politických aktivitách. Naopak, byl zvolen čestným členem předsednictva ÚV KSČ. O nezadržitelný vzestup prezidenta na politické nebe se zasloužil sám Dubček, když se Svobodovi na zasedání ÚV KSČ poklonil:

„Dovolte, abych zde před vámi, a tím i před celou komunistickou stranou, před československým lidem vzdal hold prezidentu Československé socialistické republiky soudruhu Svobodovi. (Potlesk.) ... všichni jsme si vědomi, soudruhu prezidente, že

33 *Tamtéž*, s. 68 a n.

34 *Literární listy*, 18.4.1968, s. 3.

nebýt tebe, tvého čestného a zásadního postupu v rozhodujících chvílích, mohly se věci vyvíjet ještě tragičtěji. Proto se i já ... osobně skláním před tvým postupem a z celého srdce ti za sebe i za ostatní soudruhy děkuji. Náš lid i naše strana oceňuje tvoji statečnost a bude ti za tvůj postup v těchto chvílích vděčna.“³⁵

Prezidentský kult a mýtus Svobodova hrdinství byl celebrován na všech společenských úrovních a kultivován tiskem. Novinář J. Ruml popisuje ve svých vzpomínkách první tiskovou konferenci na Hradě po návratu z Moskvy dne 28. 8. 1968. Krátce po vstupu do sálu pokáral generál Svoboda shromážděné novináře, rázně odmítl nařčení z kapitulantství a poukázal na normativní sílu přítomných vojsk. Ruml píše:

„Pustil se do nás jak přísný zupák, který plísnil nováčky... Slyšel rozhlasové vysílání a četl nelegální noviny. Úplně se zhrozil, co si dovoluujeme. – Tahle nekázeň musí přestat! Okamžitě!! A vy jste za to zodpovědní.“

Sedíme strnule a skoro nedýcháme, jak nás tón jeho řeči zprávil. Takové poděkování jsme nečekali... Je ironií, že jeho jméno se stalo synonymem našeho úsilí...“³⁶

Škoda, že se veřejnost o tomto výstupu nedozvěděla ani slovo. V tomto ohledu posrpnový tisk, stále ještě velkou měrou nezávislý, naprosto selhal. Holdoval primitivnímu prezidentskému kultu, v Čechách tak rozšířenému, a zamlčoval jeho skutečné, veřejně vyslovované názory. Ty byly v autentické formě rozšiřovány jen pomocí stalinistických samizdatů jodasovců a jiných „zdravých sil“ KSČ. V jednom z nich se dozvíme, na rozdíl od svobodného tisku oficiálního, který píše jen o „milovaném prezidentu“,³⁷ co si prezident Svoboda skutečně myslel. V polovině září (11. 9. 1968) během své návštěvy v Plzni prohlásil na aktivu funkcionářů KSČ oborového podniku Škoda:

„Nechtěl jsem o tom mluvit, ale když jste si o to řekli, tak vám to povím. To, že jsou vojska Varšavské smlouvy zde, není příjemné ani pro ně, ani pro nás. Ale oni nás nepřišli okupovat

35 *Protokol ÚV KSČ* 31.8.1968, opis, s. 95.

36 *Díra v hlavě*. Samizdat, Skřidla 1983 – Praha 1984, s. 96.

37 *Lidová demokracie*, 12.9.1968, s. 1.

a omezovat, ale přišli proto, aby to u nás nedopadlo jako v r. 56 v Maďarsku... A že nám spojenci nedůvěřovali, to se nemůžeme divit. Oni měli důvod. Kdo chtěl nadávat na stranu, naše spojence, hlavně na SSSR, mohl jít do rozhlasu, televize, do kterékoliv redakce a mohl nadávat a špinit vše, co chtěl a jak chtěl. Různé skupiny, jako KAN, K-231 a další, měly přístup do televize, rozhlasu a zde špinit měly volno všude. Proto také spojenci, tj. naše bratrské strany a státy nám pořád říkali, co se to u nás děje, zda je ještě KSČ schopna řídit stát. Naše odpovědi stále zněly, že věc sledujeme, že děláme opatření, ale stále žádná opatření se nedělala. Ba spíše naopak. Naši přátelé sledovali události u nás s nedůvěrou... Také jsme vinni i my na této celé situaci... Nejdříve se na nás hledělo, že nejsme schopni udělat u nás pořádek a potom všem se nám přestalo věřit. Soudruzi z Varšavské smlouvy rozhodli zajistit bezpečnost socialistického tábora vojenským zákrokem. Co bylo dál, každý víte. Byli jsme v Sovětském svazu, a to na moji žádost, kde jsme podepsali smlouvu, která nám plně zaručuje naši suverenitu. (sic!) Já věřím, že vše dobře dopadne..." Poté se obrátil na přítomné žurnalisty a řekl: „A vy už dejte pokoj, mějte rozum, když dostane člověk do rukou noviny, tak tomu nechce věřit, že si normální člověk může něco takového vymyslet.“³⁸

V dobovém nezávislém tisku se nic podobného nedočteme. Zato množství zpráv o oslavování prezidenta po celé republice. Nelze neocitovat alespoň jeden příklad dobového zbožňování prezidenta Svobody z téže doby, jako právě citovaný projev v Plzni:

„Zdi Pražského hradu, které už toho přece jen hodně viděly a slyšely, zažily v posledních třech dnech něco dosud nevidaného, fantastického, historicky nezapomenutelného. Po čtvrtěční návštěvě čs. olympioniků přijal včera... prezident republiky LUDVÍK SVOBODA... delegaci československých zpěváků a herců...“

Za všechny umělce promluvil Darek Vostřel, který panu prezidentovi poděkoval za přijetí. Řekl: „Jsem rád, že mohu vést

³⁸ *Opis magnetofonové pásky. Samizdat, 2 s.*

delegaci mladých umělců, protože to, aby hlava státu přijala lehčí múzu, nemá obdoby... Pane prezidente, máte krásné jméno. A také vy jste nám přinesl svobodu v roce 1945 na bajonetech svých vojáků. My všichni vám chceme odpovědně pomáhat, abyste nám ji uchránil.'

Pak se ujal slova prezident L. Svoboda: 'Těší mě, že vás všechny mohu poznat osobně a pohovořit si s vámi.' V dalších slovech hovořil pan prezident o vlivu našich umělců na mládež... Na závěr vyslovil přesvědčení, že všichni naši umělci budou vždy a všude vystupovat jako občané naší socialistické země...

Zpěvačka Marta Kubišová a Helena Vondráčková předaly L. Svobodovi kytice rudých růží... Naprosto nenucená zábava se potom rozproudila mezi všemi účastníky. Největší hlouček obklopoval pana prezidenta, který mluvil o tom, jak důležitá je hudba pro život. Prostými slovy vyprávěl, jak vojáci pochodovali za války za zvuků harmonik. 'Hráli do kroku tak, aby všichni došli tam, kde byl jejich cíl.' ... Iva Janžurová se zeptala pana prezidenta, kterou písničku má nejraději. L. Svoboda: 'Víte, že žádnou?' M. Galuška: 'V našem národě je, pane prezidente, velice oceňována vaše spontánní účast na všech kulturních akcích. Ještě bychom vás rádi viděli na kopané.' L. Svoboda: 'Ale víte, že nefandím nikomu?'... Zábava v hloučku pokračovala...

Redaktorka R. Machová se účastníků zeptala, jaký mají pocit z přijetí prezidentem. Naďa Urbánková: 'V životě jsem nic podobného nezažila. Kdybych teď měla něco zazpívat... tak bych ze sebe nevydala ani hlásek...' Pavlína Filipovská: 'Do slabosti se mísí tréma a slzy. V životě jsem také neviděla živého prezidenta, ještě ke všemu takhle zblízka.' Darek Vostřel: 'Před tím projevem jsem měl trému. Jak ji v životě nemám...' Waldemar Matuška: '... Jak řekl pan prezident, že on trému nemá nikdy, tak ani já ji nemám. Je to jediný člověk, kterému opravdu fandím a držím všechny palce.' Eva Pilarová: 'Poprvé mám možnost vidět hlavu státu zblízka. Trému mám a slzy na krajíčku.' Iva Janžurová: 'Mám velice příjemný pocit a sympatický ostych. Na slzy také dojde...'

V jedenáct hodin se prezident republiky Ludvík Svoboda s umělci rozloučil, poděkoval jim za milé setkání a přál jim

hodně zdraví. Zároveň jim uložil, aby své umění rozdávali celému národu, který je má rád.³⁹

Hitparáda populární hudby se zasnoubila s hitparádou popularity politiků a zplodila estetický kýč pseudopolitiky. Nanebevstoupení generála Svobody bylo nezadržitelné. Stál v zenitu životní slávy a v žebříčku popularity se vyšplhal na první místo.⁴⁰

Někdy koncem 70. let se ocitla v západním tisku malá zprávička o tom, že ztroskotala sovětská loď *Ludvík Svoboda*; uvízla v písčném pobřeží u Dánska. Symbolika služby pod sovětskou vlajkou a jejího konce je ve vztahu k životnímu osudu generála Svobody vskutku pronikavá. V srpnu 1968 vyšel prezident Svoboda Kremlu vstříc a zastavil se až tam, kde ho sovětské vedení chtělo mít už 21. srpna. Trvalo mu to déle, ale politické aspirace Kremlu vcelku splnil. Nejprve nechal padnout Smrkovského, potom Dubčeka a nakonec zaštilil zbytky své autority čistky, represí, lež, kulturní, hospodářský a politický úpadek v důsledku neostaliniistické restaurace 70. let. Zahájil neostalinský XIV. sjezd v květnu 1971, poděkoval za intervenci a opakoval na závěr svého projevu heslo všech československých stalinistů a své vlastní politické životní krédo: „Se Sovětským svazem na věčné časy.“⁴¹ Po vykonané mouřenínské službě ho vládnoucí mafie poslala do penze. V jistém smyslu se opakoval jeho osud po r. 1948. Někdejší antifašista a dukelský hrdina skončil jako kolaborant okupační moci a zařadil se do galerie oněch „zkažených starců“, jak německý básník W. Biermann nazval dlouhou řadu východoevropských komunistických politiků, kteří po desetiletí, někdy až za biologickou hranici svých tělesných možností, ovládali osudy těchto zemí.

Pamětníci popisují, že Svoboda chodil vždy vzpřímeně. Ale vzpřímená chůze generála ověšeného řády měla málo společného se vzpřímenou chůzí demokratického politika.

39 *Lidová demokracie*, 22.9.1968.

40 Viz příloha č. 2.

41 *XIV. sjezd Komunistické strany Československa. Praha 25. května–29. května 1971*, s. 11 a n.